

An aerial photograph of a forest stream. The water is a deep blue, and the surrounding forest is lush green. The stream is bordered by a mix of green and yellowish-brown vegetation, possibly moss or algae. The text is overlaid on the stream.

Hans Alma

ECO

spiritualiteit

Over de weg
naar planetaire
gezondheid

ten have

INLEIDING
MET ZORG DE AARDE
BEWONEN

Etiyé Dimma Poulsen, *Bronze Circle*, 2019

Bronzen cirkels

Bronze Circle heet het kunstwerk van Etiy  Dimma Poulsen, dat ik in 2023 kocht. Ik noem het Gaia. Het kunstwerk is cirkelvormig, van brons met een groen patina dat hier en daar gebarsten lijkt als een stuk aardkorst. Het is ook een vrouwenfiguur. Het symboliseert voor mij verschillende zaken: hoe we als mens onlosmakelijk deel uitmaken van de Aarde¹, hoe we in die verstrengeling onze kwaliteiten kunnen inzetten (het trotse hoofdje), maar ook met handen en voeten gebonden zijn aan waar we geen controle over hebben, en hoe we misschien in toenemende mate moeten vertrouwen op ‘vrouwelijke’ kwaliteiten van verbinding en zorg. Het brons getuigt van onze lange menselijke geschiedenis in het Holoceen, met vroege sporen van metaalbewerking: rijk in termen van creativiteit en beschaving, onheilspellend in hun vooruitwijzing naar destructieve technologie.

Ik vind de naam Gaia passend omdat deze naar de Aarde verwijst en volgens de Griekse mythologie naar de moeder van alle leven. In die moederrol moeten we haar niet romantiseren. Zij is volgens de Romeinse mythologie, waarin zij als Terra verschijnt, ook de moeder van onder andere pijn, rouw, woede en angst. Zij kan wraakzuchtig zijn en aanzetten tot geweld. Maar zij is tevens de moeder van de muzen Melete, Aoede en Mneme. Hun namen staan voor respectievelijk meditatie en contemplatie, stem en lied, en herinnering. Als muzen inspireren zij mensen tot kunst en wetenschap. Gaia staat zo voor belangrijke krachten die op het leven van mensen inwerken, met gevolgen die zich tegen Gaia zelf kunnen keren. Technologi-

sche vindingen die uit wetenschap zijn voortgekomen, kunnen bedreigend zijn voor het leven op Aarde. Het brons waaruit mijn Gaia is gegoten, heeft daar een rol in gespeeld.

Brons is een uit koper en tin vervaardigd materiaal, dat vanaf ca. 3000 v.Chr. in het Midden-Oosten (ca. 2000 v. Chr. in Europa) vuursteen als belangrijkste materiaal voor onder andere gereedschappen, sieraden en wapens ging vervangen. Smelten en gieten zijn gemakkelijker bij toevoeging van tin aan koper en het metaal wordt bovendien harder. Door metaal te gieten konden voorwerpen serieel geproduceerd worden. Omdat de grondstoffen voor brons schaars waren en in onze contreien van elders moesten komen, droeg het in gebruik nemen van metalen voorwerpen bij aan sociale verschillen en het ontstaan van sociale klassen. Er ontstond een aristocratie die rijk werd van handel. Rond 800 v.Chr. gaat de Bronstijd in Midden-Europa over in de IJzertijd, al bleef brons met name voor sieraden en munten een populair materiaal.

De nieuwe mogelijkheden die brons bood, leverden een belangrijke bijdrage aan cultuur en techniek. Maar ook in andere opzichten was de Bronstijd een belangrijke culturele periode. Zo was het de tijd van rijke verhaaltradities, waarin onder andere de Ilias, de Odyssee, delen van de Hebreeuwse Bijbel en het Gilgamesj-epos ontstonden. In de Bronstijd veranderden de ideeën over goden, macht en kosmos ingrijpend. Hiervan getuigt de hemelschijf van Nebra, een bronzen schijf die waarschijnlijk tussen 1800 en 1700 v.Chr. vervaardigd is, en circa 1600 v.Chr. begraven werd bij Nebra in Duitsland. Dit voorwerp, dat wordt

beschouwd als de oudste materiële weergave van kosmische fenomenen, is gemaakt van brons dat in de loop van de tijd door corrosie een groen patina heeft gekregen. In goud worden er hemellichamen op afgebeeld: een zon of volle maan, een maansikkel en sterren. Het is niet uit te sluiten dat de hemelschijf als kalender is gebruikt en tegelijkertijd een heilig voorwerp was dat zicht gaf op de wil van de goden. De later toegevoegde gouden boog kan een mythische representatie zijn van de zich per dagschip verplaatsende zon. Mogelijk werd aan het voorwerp bovennatuurlijke en beschermende kracht toegekend. Hoe dan ook is het een voorbeeld van de creatieve vermogens die in de Bronstijd tot ontplooiing kwamen, en verschaft het ons een inkijkje in het complexe wereldbeeld van een prehistorische cultuur (Meller & Michel, 2018/2019; Pásztor & Roslund, 2007).

Ik vind het fascinerend dat mijn *Bronze Circle* in vorm, kleur en materiaal overeenkomsten heeft met de hemelschijf van Nebra. Ik koos voor mijn kunstwerk een naam – Gaia – die mythologische wortels heeft en die refereert aan de Aarde en alles wat daarop leeft. De hemelschijf heeft kosmische betekenis, refererend aan het heelal waarvan de Aarde deel uitmaakt. Beide zijn een voorbeeld van menselijk artistiek en technisch kunnen, gekoppeld aan een verbeelding die het menselijk leven inbedt in een groter aards en zelfs kosmisch geheel. Maar dat artistiek en technisch kunnen wijst ook vooruit naar een nieuwe houding van zich losmaken uit die inbedding, om wetenschappelijke observaties te kunnen doen. Lang na de Bronstijd vormt zich een wetenschappelijke houding waarin mensen

afstand nemen van hun omgeving, en een objectieve waarneming nastreven die manipulatie en controle mogelijk maakt. De Aarde en de kosmos zijn niet langer een bron van verwondering en mythische verhalen, maar worden inzet van verovering, inbezitname en exploitatie. Tegen die achtergrond schrijf ik dit boek. Vanuit zorg om de afstand die we hebben genomen van het geheel waarvan wij deel uitmaken en waarvan Gaia en de hemelschijf van Nebra getuigen – een zorg die soms tot wanhoop wordt als ik zie hoe vernietigend de westerse levenswijze uitpakt – ga ik op zoek naar een spirituele herbronning die kan bijdragen aan heelwording. Die heelwording noem ik ‘planetaire gezondheid’.

Planetaire gezondheid

De term ‘planetaire gezondheid’ vraagt uitleg. Enerzijds staat deze voor een nieuw wetenschapsgebied dat zich richt op de gevolgen van globale omgevingsveranderingen voor de gezondheid en overleving van alle soorten op Aarde (KNAW, 2023, p. 4). Op dit gebied zijn nu vooral de medische en levenswetenschappen actief, maar een meer omvattende interdisciplinaire samenwerking met bijvoorbeeld ook de geesteswetenschappen is nodig. Vanuit die invalshoek schrijf ik dit boek: wat hebben filosofie, religiewetenschappen en theologie te zeggen over planetaire gezondheid?

De term staat niet alleen voor een wetenschapsgebied, maar ook voor het fenomeen dat bestudeerd wordt. Het gaat dan om een manier van kijken naar de wereld, een wereldbeeld, waarin de verwevenheid van gezondheid en wel-

zijn van alle leven op Aarde erkend wordt, met oog voor de noodzaak om ecosystemen te regenereren. Voor planetaire gezondheid is het beperken van schade niet genoeg: nodig is een wedergeboorte van natuurlijke systemen die elkaar gezond houden (Martens, 2023, p. 23). Daarbij gaat het om gezondheid in brede zin: fysiek, mentaal, sociaal en spiritueel, maar ook menselijk en niet-menselijk. Planetaire gezondheid vraagt een zorg voor de Aarde die aansluit bij de definitie van de zorgethica Joan Tronto: zorg ‘omvat alles wat we doen om onze “wereld” te onderhouden, voort te laten bestaan en te herstellen, zodat we daarin zo goed mogelijk kunnen leven. Tot die wereld behoren onze lichamen, onze zelden en onze omgeving, die we allemaal met elkaar proberen te verweven in een complex, levensbevorderend web’ (1993, p. 103; vertaling HA).

Dat onze zorg zich uitbreidt tot al wat ons omgeeft, is niet vanzelfsprekend. Ook bij het gebruik van de term ‘planetaire gezondheid’ kan de mens centraal komen te staan, vanuit een wereldbeeld dat antropocentrisch genoemd wordt. Planetaire gezondheid gaat dan vooral om de vraag hoe de *menselijke* gezondheid beïnvloed wordt door bijvoorbeeld luchtvervuiling of klimaatopwarming. Onderzoek naar planetaire gezondheid kan bijvoorbeeld leiden tot de ontwikkeling van technieken als een ruimteschild tegen zon en warmte, waarvan de ecologische consequenties nog onbekend zijn. Het is maar de vraag of de gezondheid van niet-menselijke bestaansvormen bij dergelijke vormen van *solar geo-engineering* gebaat zijn (wat uiteindelijk ook weer consequenties heeft voor menselijke gezondheid). In dit boek betoog ik dat voor planetaire gezondheid

een andere manier van kijken naar mens en wereld nodig is, die ik als *ecocentrisch* aanduid: niet de mens staat centraal, maar het hele ecologische web waarvan wij als mens deel uitmaken. Hierin hebben andere bestaansvormen intrinsieke waarde, onafhankelijk van hun nut voor onze gezondheid. Zeggingskracht geven aan zo'n ecocentrisch wereldbeeld staat in dit boek centraal. Ik onderzoek verschillende begrippen op hun bijdrage aan een ecocentrische opvatting van planetaire gezondheid, met name de begrippen hoop, kwetsbaarheid, helen en spiritualiteit.

Hoop, kwetsbaarheid, helen en spiritualiteit

Er wordt in relatie tot de ecologische crisis regelmatig gesproken over hoop, zowel positief (er is nog hoop) als negatief (hoop is illusoir). Het eerste hoofdstuk van dit boek biedt om die reden een filosofische reflectie op hoop. Kunnen we ons aan hoop vastklampen, kunnen we haar 'hebben'? Of moeten we anders naar hoop kijken, als iets wat een eigen weg gaat? Hoe kan hoop ons inspireren tot handelen wanneer we niet meer kunnen geloven in een goede uitkomst? "Hoop" is het ding met veren dat in de ziel neerstrijkt,' dichtte Emily Dickinson (2018, p. 234). Hieruit spreekt een opvatting van hoop als iets dat ontvankelijkheid vraagt voor wat we niet onder controle hebben. Iets dat ons kan inspireren om te handelen zonder zekerheid te hebben over de uitkomst daarvan. Hoop is niet het optimisme dat het wel in orde zal komen, maar steunt ons in de volharding vanuit onze waarden te leven.

Dat we hoop nodig hebben in ons leven, heeft te maken met het kwetsbare en onzekere karakter van ons bestaan.

**‘Haar ecospiritualiteit getuigt van een
nuchter realisme, dat ook ruimte biedt voor
pijn, verdriet en rouw.’ – Frits de Lange**

De ecologische crisis waarin we ons bevinden, wordt vaak benaderd vanuit een op groei gericht economisch perspectief en de oplossingen worden gezocht in technologie. Hans Alma stelt echter dat deze crisis vooral gaat over hoe wij in de wereld staan. Het is in wezen een zingevingscrisis.

Alma pleit voor een aardse spiritualiteit, waarin we weer verbonden raken met de natuur en onze plek op deze planeet. Om de aarde leefbaar te houden, moeten we beseffen dat de mens niet centraal staat. We maken deel uit van iets groters: een systeem met onderlinge afhankelijkheden, dat we nooit volledig kunnen begrijpen of beheersen.

**‘Een sterke vrouw, een wijs boek.’ – Jury Beste
Spirituele Boek over *Het verlangen naar zin***

BRAM TACK

Hans Alma is hoogleraar geestelijke zorg en religieus-humanistische zingeving aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Haar boek *Het verlangen naar zin* werd genomineerd voor de prijs voor het Beste Spirituele Boek 2021.

www.uitgeverijtenhave.nl

